Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

# TIJORAT BANKLARI PASSIV OPERATSIYALARINING BALANSDA JOYLASHISHI

**Xoliqulova Sabrina**
Samarqand iqtisodiyot va
servis instituti talabasi
**Muxammadiyev Kamoliddin G'ulomiddinovich**
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Bank ishi kafedrasi kata o'qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.24014860

**Annotatsiya.** Tijorat banklari faoliyatida passiv operatsiyalar bank resurslarini shakllantirishning asosiy manbai bo'lib, ularning balansda to'g'ri aks ettirilishi bankning moliyaviy barqarorligi, likvidligi va resurs salohiyatini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada tijorat banklari passiv operatsiyalarining iqtisodiy mohiyati, ularni shakllantirish manbalari hamda bank balansining passiv qismida joylashtirish tartibi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, iqtisodiy tahlil, guruhlash va taqqoslash usullaridan foydalanilib, bank kapitali, depozit mablag'lari, banklararo kreditlar va boshqa jalb qilingan resurslarning balans tarkibidagi o'rni o'rganiladi. Shuningdek, passiv operatsiyalarni muddatlari, qiymati va shakllanish manbalariga ko'ra tasniflashning bank resurslarini boshqarishdagi ahamiyatiga alohida e'tibor qaratiladi. Tahlil natijalari passiv operatsiyalarning balansda oqilona joylashtirilishi bankning majburiyatlarini samarali boshqarish, moliyalashtirish manbalari o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash hamda likvidlik xavfini kamaytirishga xizmat qilishini ko'rsatadi. Tadqiqot yakunida tijorat banklarida passiv operatsiyalar hisobini takomillashtirish va resurs bazasini samarali shakllantirishga qaratilgan ilmiy-amaliy xulosalar ishlab chiqiladi.

**Kalit so'zlar:** tijorat banklari, passiv operatsiyalar, bank balansi, bank resurslari, ustav kapitali, depozit operatsiyalari, jalb qilingan mablag'lar, bank majburiyatlari, moliyaviy barqarorlik, bank likvidligi.

**Abstract.** Passive operations of commercial banks constitute the primary source of bank resource formation, and their proper recognition and presentation in the balance sheet play a significant role in assessing a bank's financial stability, liquidity, and resource capacity. This article examines the economic essence of passive operations of commercial banks, the sources of their formation, and the principles governing their presentation within the liabilities section of the bank balance sheet. The research employs a systematic approach, economic analysis, classification, and comparative methods to examine the position of bank capital, deposit funds, interbank loans, and other attracted resources within the balance sheet structure. Particular attention is devoted to the importance of classifying passive operations according to their maturity, cost, and sources of formation in the effective management of banking resources. The findings demonstrate that the appropriate allocation of passive operations within the balance sheet contributes to effective liability management, maintaining a balance between funding sources, and mitigating liquidity risk. Based on the research findings, scientific and practical conclusions are formulated to improve the accounting of passive operations and enhance the efficiency of resource formation in commercial banks.

**Keywords:** commercial banks, passive operations, bank balance sheet, banking resources, authorized capital, deposit operations, attracted funds, bank liabilities, financial stability, bank liquidity.

**Аннотация.** Пассивные операции коммерческих банков являются основным источником формирования банковских ресурсов, а их надлежащее отражение в бухгалтерском балансе имеет важное значение для оценки финансовой устойчивости, ликвидности и ресурсного потенциала банка. В статье рассматриваются экономическая сущность пассивных операций коммерческих банков, источники их формирования, а также принципы их отражения в пассиве банковского баланса. В процессе исследования применяются системный подход, методы экономического анализа, группировки и сравнительного анализа, посредством которых изучается место собственного капитала банка, депозитных средств, межбанковских кредитов и других привлечённых ресурсов в структуре баланса. Особое внимание уделяется значению классификации пассивных операций по срокам, стоимости и источникам формирования в процессе эффективного управления банковскими ресурсами. Результаты исследования показывают, что рациональное размещение пассивных операций в структуре баланса способствует эффективному управлению обязательствами банка, обеспечению сбалансированности источников финансирования и снижению риска ликвидности. По итогам исследования сформулированы научно-практические выводы, направленные на совершенствование учёта пассивных операций и повышение эффективности формирования ресурсной базы коммерческих банков.

**Ключевые слова:** коммерческие банки, пассивные операции, банковский баланс, банковские ресурсы, уставный капитал, депозитные операции, привлечённые средства, обязательства банка, финансовая устойчивость, банковская ликвидность.

**KIRISH.** Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligi, avvalo, ularning resurs bazasi qay darajada shakllangani va ushbu resurslardan qay tarzda foydalanilishiga bog‘liq. Banklar iqtisodiyotdagi vaqtincha bo‘sh pul mablag‘larini jalb etib, ularni kreditlash, investitsiyalash va hisob-kitob xizmatlariga yo‘naltiradi. Mazkur jarayonning boshlang‘ich bosqichi passiv operatsiyalar orqali amalga oshadi. Shu sababli passiv operatsiyalarni faqat mablag‘larni jalb qilish vositasi sifatida emas, balki bankning moliyalashtirish tuzilmasi, majburiyatlari va moliyaviy xavflarini belgilovchi muhim omil sifatida baholash lozim.

Bank balansining passiv qismida o‘z mablag‘lari, depozitlar, banklararo qarzlar hamda boshqa jalb qilingan resurslar aks ettiriladi. Ularning balansda joylashishi tasodifiy hisob yozuvi emas: har bir manbaning iqtisodiy mazmuni, qaytarish muddati, qiymati va kreditor oldidagi majburiyat darajasi mavjud. Ushbu xususiyatlarni to‘g‘ri tasniflash va hisobda aniq aks ettirish bank resurslarining tarkibini baholash, majburiyatlar muddatlari bilan aktivlar muddatlari o‘rtasidagi nomuvofiqlikni aniqlash hamda likvidlikni boshqarish uchun zarur. Aksincha, passivlar tarkibining yetarlicha tahlil qilinmasligi resurslar qiymatini noto‘g‘ri baholash va moliyalashtirish xavflarini o‘z vaqtida aniqlamaslikka olib kelishi mumkin.

Mavzuning dolzarbligi banklar o‘rtasidagi resurslar uchun raqobat kuchayib borayotgan, depozit bazasining barqarorligi va moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish talabi ortayotgan sharoitda yanada namoyon bo‘ladi. Shundan kelib chiqib, maqolaning maqsadi tijorat banklari passiv operatsiyalarining iqtisodiy mazmunini ochib berish, ularning bank balansi passiv qismida aks ettirilish

xususiyatlarini tahlil qilish hamda resurslar tarkibini samarali boshqarishga doir takliflarni asoslashdan iborat.

Tadqiqotda bank balansining tarkibiy tuzilishini o‘rganish, passiv moddalarni iqtisodiy mazmuniga ko‘ra guruhlash, ularning o‘zaro nisbatini qiyosiy tahlil qilish kabi yondashuvlarga tayaniladi. Bunda asosiy e’tibor passiv operatsiyalarni balansda to‘g‘ri tasniflash bilan ularning bank likvidligi va moliyaviy barqarorligiga ta’siri o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlashga qaratiladi. Mazkur yondashuv mavzuni nazariy jihatdan yoritish bilan cheklanmay, bank amaliyotida resurslar manbalarini baholash va boshqaruv qarorlarini asoslash uchun ham ahamiyatlidir.

**ASOSIY QISM.** Tijorat banklari passiv operatsiyalarining mazmunini to‘liq anglash uchun, eng avvalo, bank resurslarining shakllanish mexanizmi va ularning balansdagi iqtisodiy ifodasini o‘rganish zarur. Bank faoliyatida passiv operatsiyalar bankning o‘z kapitalini shakllantirish, yuridik va jismoniy shaxslarning vaqtincha bo‘sh pul mablag‘larini jalb etish, boshqa kredit tashkilotlaridan qarz mablag‘larini olish hamda boshqa moliyalashtirish manbalaridan foydalanish bilan bog‘liq operatsiyalarni qamrab oladi. Ushbu operatsiyalar natijasida bankning aktiv operatsiyalarini amalga oshirish uchun zarur moliyaviy baza yuzaga keladi. Demak, passiv operatsiyalarning hajmi bilan bir qatorda, ularning tarkibi, barqarorligi va qiymati ham bank faoliyatining natijalariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Bank balansining passiv qismi iqtisodiy mazmuniga ko‘ra, bankning o‘z mablag‘lari va majburiyatlarini ifodalovchi asosiy manbalarni birlashtiradi. O‘z mablag‘lari tarkibida ustav kapitali, qo‘shimcha kapital, zaxira fondlari hamda taqsimlanmagan foyda kabi elementlar muhim o‘rin egallaydi. Majburiyatlar esa, asosan, mijozlarning depozitlari, boshqa banklardan jalb qilingan mablag‘lar, chiqarilgan qarz qimmatli qog‘ozlari va boshqa kreditorlik majburiyatlaridan tashkil topadi. Bu ikki guruh o‘rtasidagi farq faqat mablag‘larning kelib chiqishida emas, balki ularning huquqiy va iqtisodiy xususiyatlarida ham namoyon bo‘ladi. Xususan, bank kapitali aksiyadorlarning bank faoliyatidagi ulushini ifodalasa, jalb qilingan mablag‘lar tegishli shartlar asosida qaytarilishi lozim bo‘lgan moliyaviy majburiyatlarni yuzaga keltiradi.

Passiv operatsiyalarning balansda joylashishi ularni hisobga olish va moliyaviy hisobotda to‘g‘ri tasniflash bilan chambarchas bog‘liq. Bunda har bir operatsiyaning mazmuni, yuzaga kelish asosi, muddati va hisob-kitob shartlari e’tiborga olinadi. Masalan, mijoz tomonidan bankka joylashtirilgan muddatli depozit bank uchun majburiyat hisoblanadi va uning qaytarish muddati hamda foiz xarajatlari tegishli hisob registrlarida aks ettirilishi kerak. Talab qilib olinguncha depozitlar esa mijozning mablag‘ni shartnomada belgilangan tartibda talab qilish imkoniyati bilan tavsiflanadi. Shu jihatdan depozitlarni faqat umumiy jalb qilingan mablag‘lar sifatida ko‘rish yetarli emas. Ularning muddati, valyutasi, foiz stavkasi va mijozlar tarkibi bo‘yicha farqlanishi bankning moliyalashtirish siyosatini belgilashda muhim ahamiyatga ega.

Banklararo mablag‘lar va qarz qimmatli qog‘ozlari ham passiv operatsiyalarning muhim tarkibiy qismlaridan hisoblanadi. Boshqa banklardan jalb qilinadigan kreditlar, vakillik munosabatlari doirasidagi qarz mablag‘lari va xalqaro moliya institutlaridan olingan resurslar bankning moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Biroq bunday manbalardan foydalanishda ularning qiymati, qaytarish muddati va jalb qilish shartlarini hisobga olish talab etiladi. Xususan, banklararo kreditlar qisqa muddatli likvidlik ehtiyojlarini qoplashga yordam bersa-da, ularga haddan tashqari tayanish qayta moliyalashtirish xavfini kuchaytirishi mumkin. Qarz qimmatli qog‘ozlarini chiqarish esa bankka investorlar mablag‘larini jalb qilish va moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish imkonini beradi. Shu sababli bank

passivlarining tarkibi faqat jalb qilingan mablag‘lar hajmi bilan emas, balki ularning barqarorligi va moliyaviy xarajatlari bilan ham baholanishi lozim.

Passiv operatsiyalarni tahlil qilishda ularning muddatlar bo‘yicha tarkibi alohida ahamiyatga ega. Bank qisqa muddatli depozitlar hisobidan uzoq muddatli kreditlarni moliyalashtirgan taqdirda, mijozlarning mablag‘larini muddatidan oldin qaytarib olish yoki depozit shartnomalarining yangilanmasligi likvidlik bosimini yuzaga keltirishi mumkin. Bunday holatlarning oldini olish uchun bank aktivlari va majburiyatlarini muddatlar bo‘yicha muvofiqlashtirishi, barqaror moliyalashtirish manbalarini kengaytirishi hamda likvid aktivlar uchun yetarli zaxirani saqlashi zarur. Shuningdek, depozitlarning bir nechta yirik mijozlar hissasiga to‘planib qolishi ham resurs bazasining zaiflashishiga sabab bo‘lishi mumkin. Demak, passivlar tarkibini baholashda ularning umumiy hajmi bilan birga, mijozlar kesimidagi taqsimoti, valyutasi va foiz stavkalarining o‘zgarishiga sezgirligi ham e’tiborga olinishi kerak.

O‘zbekiston bank amaliyotida passiv operatsiyalarni hisobga olishning metodologik asosi Markaziy bank tomonidan tasdiqlangan tijorat banklari buxgalteriya hisobvaraqlari rejasida belgilangan. Mazkur hisobvaraqlar rejasi bank operatsiyalarini hisobga olish, guruhlash, tahlil qilish va moliyaviy hisobotlarni shakllantirish uchun yagona metodologik asos vazifasini bajaradi. Unda hisobvaraqlar aktivlar, majburiyatlar, xususiy kapital, daromadlar, xarajatlar va balansdan tashqari hisobvaraqlar kabi turkumlarga ajratilgan. Bu tasnif bank operatsiyalarining iqtisodiy mazmunini hisobda izchil aks ettirish imkonini beradi.

Mazkur tartibda muhim jihatlardan biri passiv hisobvaraqlar tushunchasi bilan balansning passiv qismini o‘zaro farqlashdir. Hisobvaraqlar rejasida majburiyatlar va xususiy kapital bilan bir qatorda daromadlar bo‘limidagi hisobvaraqlar ham passiv hisobvaraqlar sifatida tasniflanadi. Biroq bu holat daromad hisobvaraqlarini balansning passiv qismidagi majburiyatlar bilan bir xil mazmunda talqin qilish kerakligini anglatmaydi. Daromad va xarajat hisobvaraqlari bankning moliyaviy natijalarini shakllantirishga xizmat qiladi, majburiyatlar va xususiy kapital esa moliyaviy holat to‘g‘risidagi hisobotda aks ettiriladi. Ushbu farqni to‘g‘ri anglash passiv operatsiyalarning buxgalteriya hisobidagi o‘rnini ilmiy va amaliy jihatdan to‘g‘ri baholash uchun zarur.

Passiv operatsiyalarni samarali boshqarish uchun bank ichki nazorat tizimida ularning hisobga olinishidan tortib, moliyaviy hisobotlarda aks ettirilishigacha bo‘lgan jarayonlar izchil tashkil etilishi lozim. Bunda buxgalteriya ma’lumotlarining aniqligi, hisobvaraqlar o‘rtasidagi muvofiqlik va operatsiyalarning o‘z vaqtida qayd etilishi muhim hisoblanadi. Ayniqsa, depozitlar bo‘yicha hisoblangan foizlar, muddati tugagan majburiyatlar va jalb qilingan resurslarning qayta baholanishi bank xarajatlari hamda moliyaviy natijalariga ta’sir ko‘rsatadi. Shunday ekan, passiv operatsiyalar hisobini takomillashtirish faqat texnik buxgalteriya masalasi emas, balki bankning moliyaviy boshqaruv sifatini oshirishga xizmat qiladigan muhim yo‘nalishdir.

Umuman olganda, tijorat banklari passiv operatsiyalarining balansda joylashishi bank resurslari tarkibini to‘g‘ri ifodalash, moliyalashtirish manbalarini o‘zaro taqqoslash va moliyaviy xavflarni baholash imkonini beradi. Shu nuqtayi nazardan, banklar passivlarini shakllantirish va hisobga olishda iqtisodiy mazmun, muddat, qiymat hamda barqarorlik mezonlarini birgalikda qo‘llashi maqsadga muvofiqdir.

**NATIJALAR.** Tadqiqot natijasida tijorat banklari passiv operatsiyalarining iqtisodiy mazmuni, ularning bank balansida aks ettirilish xususiyatlari hamda bank resurslarini shakllantirish va boshqarishdagi ahamiyati tizimli ravishda tahlil qilindi. O‘rganishlar passiv operatsiyalarni bankning

moliyaviy resurslarini shakllantiruvchi operatsiyalar majmui sifatida baholash bilan birga, ularning tarkibiy tuzilishi va hisobda aks ettirilish tartibini o‘zaro bog‘liq holda ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatdi.

Birinchidan, tijorat banklari passivlarining iqtisodiy mazmuniga ko‘ra tasniflanishi bankning moliyalashtirish manbalarini aniq farqlash imkonini beradi. Bankning xususiy kapitali va jalb qilingan mablag‘lari iqtisodiy mohiyati, shakllanish manbasi hamda qaytarish xususiyatlari bilan bir-biridan farq qiladi. Xususiy kapital bankning moliyaviy faoliyatini ta’minlovchi ichki resurslarni ifodalasa, depozitlar, banklararo kreditlar va boshqa jalb qilingan mablag‘lar kreditorlar oldidagi majburiyatlarni shakllantiradi. Ushbu farqlarning hisobda to‘g‘ri aks ettirilishi bank balansining iqtisodiy mazmunini ochib berish va moliyaviy holatini obyektiv baholash uchun muhim hisoblanadi.

Ikkinchidan, passiv operatsiyalarni faqat mablag‘lar hajmi bo‘yicha baholash bank resurslarining haqiqiy holatini to‘liq ifodalamasligi aniqlandi. Resurslarning shakllanish manbasi, foydalanish muddati, qiymati va barqarorligi ularning bank faoliyatidagi samaradorligini belgilovchi muhim mezonlar hisoblanadi. Xususan, talab qilib olinguncha depozitlar, muddatli depozitlar va banklararo qarz mablag‘lari qaytarish shartlari hamda moliyalashtirish xarajatlari bo‘yicha farqlanadi. Shu sababli passivlar tarkibini mazkur mezonlar asosida tahlil qilish bankning moliyalashtirish imkoniyatlarini kengroq baholashga xizmat qiladi.

Uchinchidan, passiv operatsiyalarni muddatlar bo‘yicha tasniflash bankning aktivlari va majburiyatlari o‘rtasidagi muvofiqlikni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Tahlil natijalari qisqa muddatli moliyalashtirish manbalariga yuqori darajada tayanish uzoq muddatli aktivlarni moliyalashtirish jarayonida likvidlik bilan bog‘liq xavflarni yuzaga keltirishi mumkinligini ko‘rsatadi. Bunday sharoitda bank resurslarining muddatlar bo‘yicha tarkibini o‘rganish, barqaror moliyalashtirish manbalarini shakllantirish va majburiyatlarning qaytarish muddatlarini hisobga olish zarur. Demak, passiv operatsiyalarni boshqarishda resurslarning umumiy hajmi bilan bir qatorda, ularning muddatli tuzilmasiga ham alohida e’tibor qaratilishi lozim.

To‘rtinchidan, bank passivlarining mijozlar va moliyalashtirish manbalari bo‘yicha taqsimlanishi resurs bazasining barqarorligini baholashda muhim omil ekanligi asoslandi. Depozit mablag‘larining ayrim yirik mijozlar hissasida to‘planishi yoki muayyan moliyalashtirish manbasiga yuqori darajada bog‘liqlik bankning resurslarni qayta jalb qilish imkoniyatlariga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, passiv operatsiyalarni tahlil qilishda mablag‘larning manbalari bo‘yicha diversifikatsiyalanganligini, depozitlar tarkibini va moliyalashtirish shartlarining o‘zgarishiga sezgirligini hisobga olish maqsadga muvofiq.

Beshinchidan, passiv operatsiyalarni buxgalteriya hisobida aks ettirishda bank balansining passiv qismi bilan hisobvaraqlar rejasidagi passiv hisobvaraqlar tushunchalarini farqlash zarurligi aniqlandi. Bank hisobvaraqlar rejasida majburiyatlar va xususiy kapital bilan bir qatorda daromad hisobvaraqlarining ham passiv hisobvaraqlar sifatida tasniflanishi ularning balansdagi iqtisodiy mazmuni bir xil ekanligini anglatmaydi. Daromad va xarajat hisobvaraqlari bankning moliyaviy natijalarini shakllantirishga xizmat qilsa, majburiyatlar va xususiy kapital bankning moliyaviy holatini ifodalaydi. Mazkur farqni hisobga olish passiv operatsiyalarni to‘g‘ri tasniflash va moliyaviy hisobotlarning mazmunini aniq talqin qilish imkonini beradi.

Oltinchidan, passiv operatsiyalar hisobining aniqligi bankning moliyaviy boshqaruv samaradorligi bilan uzviy bog‘liqligi asoslandi. Depozitlar bo‘yicha foiz xarajatlarini o‘z vaqtida hisobga olish, majburiyatlarning qaytarish muddatlarini nazorat qilish va operatsiyalarni tegishli hisobvaraqlarda to‘g‘ri

aks ettirish bankning moliyaviy natijalarini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Hisob ma’lumotlarining izchil yuritilishi bank resurslarining qiymatini baholash, majburiyatlar tarkibini aniqlash va boshqaruv qarorlarini tegishli moliyaviy axborot bilan ta’minlash imkoniyatini kengaytiradi.

Umumlashtirilgan natijalar tijorat banklari passiv operatsiyalarini samarali tashkil etish ularning iqtisodiy mazmunini to‘g‘ri tasniflash, moliyalashtirish manbalarini muddat va qiymat bo‘yicha baholash hamda buxgalteriya hisobida izchil aks ettirishga bog‘liqligini ko‘rsatadi. Passivlar tarkibini kompleks tahlil qilish bank resurslarining barqarorligini baholash, moliyalashtirish manbalari o‘rtasidagi muvozanatni aniqlash va likvidlik bilan bog‘liq xavflarni boshqarish uchun zarur metodologik asos yaratadi.

Shunday qilib, tadqiqot natijalari tijorat banklarida passiv operatsiyalarni boshqarish va hisobga olish jarayonlarini takomillashtirishda ularning hajmi, tarkibi, muddati, qiymati hamda barqarorligini birgalikda baholash zarurligini asoslaydi. Mazkur yondashuv bank balansining axborot imkoniyatlarini kengaytirish, resurs bazasini samarali shakllantirish va moliyaviy barqarorlikni ta’minlashga qaratilgan boshqaruv qarorlarini asoslash uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

**XULOSA.** O‘tkazilgan tadqiqot natijalari tijorat banklari passiv operatsiyalarining iqtisodiy mazmuni, ularning bank balansida aks ettirilishi va resurslarni boshqarishdagi o‘rni o‘zaro uzviy bog‘liqligini ko‘rsatdi. Bankning moliyaviy barqarorligi nafaqat jalb qilingan mablag‘larning umumiy hajmi, balki ularning shakllanish manbalari, tarkibi, qiymati, muddati va barqarorligiga ham bog‘liq. Shu jihatdan passiv operatsiyalarni samarali tashkil etish bankning moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirish, majburiyatlarini o‘z vaqtida bajarish va likvidlik bilan bog‘liq xavflarni boshqarishning muhim sharti hisoblanadi. Tadqiqot davomida bankning xususiy kapitali bilan jalb qilingan mablag‘larini iqtisodiy mazmuniga ko‘ra farqlash, depozitlar va boshqa moliyalashtirish manbalarini muddatlari hamda qiymati bo‘yicha baholash, shuningdek, passiv operatsiyalarni buxgalteriya hisobida to‘g‘ri tasniflash zarurligi asoslandi. Bank balansining passiv qismida majburiyatlar va xususiy kapitalning to‘g‘ri aks ettirilishi moliyaviy holatni obyektiv baholashga xizmat qilsa, hisobvaraqlar rejasida operatsiyalarning iqtisodiy mazmuniga muvofiq qayd etilishi moliyaviy axborotning aniqligi va ishonchliligini ta’minlaydi. Shuningdek, passiv operatsiyalarni boshqarishda qisqa va uzoq muddatli moliyalashtirish manbalari o‘rtasidagi nisbatni hisobga olish, depozit bazasining barqarorligini baholash hamda resurslarning ayrim mijozlar yoki manbalarda haddan tashqari to‘planishiga yo‘l qo‘ymaslik muhimligi aniqlandi. Olingan natijalardan kelib chiqib, tijorat banklarida passiv operatsiyalarni takomillashtirish bo‘yicha bir qator amaliy takliflar ishlab chiqildi. Birinchidan, banklarda passiv operatsiyalarni iqtisodiy mazmuni, shakllanish manbasi, qaytarish muddati, foiz xarajatlari va barqarorlik darajasi bo‘yicha kompleks tasniflash tizimini takomillashtirish maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv bank resurslarining tarkibini aniq baholash va moliyalashtirish manbalari o‘rtasidagi farqlarni boshqaruv qarorlarida hisobga olish imkonini beradi. Ikkinchidan, depozit mablag‘larini jalb qilish siyosatida resurslarning muddatlari va qiymatini bank aktivlarining moliyalashtirish ehtiyojlari bilan muvofiqlashtirish lozim. Bunda qisqa muddatli majburiyatlarning uzoq muddatli aktivlarni moliyalashtirishdagi ulushi muntazam tahlil qilinishi, depozitlarning qaytarish muddatlari va foiz xarajatlari bo‘yicha monitoring yo‘lga qo‘yilishi zarur. Uchinchidan, bank resurslari bazasini diversifikatsiya qilish, turli mijozlar guruhlari va moliyalashtirish manbalari bilan ishlashni kengaytirish orqali ayrim depozitlar yoki kreditorlarga yuqori darajada bog‘liqlikni kamaytirish tavsiya etiladi. Ushbu yo‘nalishda resurslarning mijozlar kesimidagi

taqsimoti, depozitlarning yangilanish darajasi va moliyalashtirish shartlarining o‘zgarishi muntazam baholanishi lozim. To‘rtinchidan, passiv operatsiyalar bo‘yicha buxgalteriya hisobini yuritishda hisobvaraqlar rejasining iqtisodiy mazmuniga qat’iy rioya etish, majburiyatlar, xususiy kapital hamda moliyaviy natijalarni shakllantiruvchi daromad va xarajat hisobvaraqlarini o‘zaro farqlash zarur. Bunda hisob ma’lumotlarining to‘liqligi, operatsiyalarning o‘z vaqtida qayd etilishi va tegishli hisobvaraqlar o‘rtasidagi muvofiqlikni ta’minlash bank moliyaviy hisobotlarining ishonchliligini oshirishga xizmat qiladi. Beshinchidan, banklarda passiv operatsiyalarni nazorat qilish jarayonini takomillashtirish, depozitlar bo‘yicha hisoblangan foizlarni, muddati tugayotgan majburiyatlarni va jalb qilingan resurslarning qiymatini muntazam tahlil qilib borish tavsiya etiladi. Mazkur jarayonda buxgalteriya hisobi ma’lumotlari bilan bankning resurslarni boshqarish tizimi o‘rtasidagi axborot almashinuvini kuchaytirish, aniqlangan nomuvofiqliklarni o‘z vaqtida bartaraf etish va boshqaruv qarorlarini ishonchli ma’lumotlar asosida qabul qilish muhim ahamiyatga ega. Oltinchidan, passiv operatsiyalarni tahlil qilishda bankning likvidlik holati va moliyalashtirish xavflarini baholashga qaratilgan ichki monitoring tizimini rivojlantirish lozim. Bunda resurslarning muddatlar bo‘yicha taqsimoti, moliyalashtirish xarajatlarining o‘zgarishi, depozitlar konsentratsiyasi va majburiyatlarni bajarish imkoniyatlari o‘zaro bog‘liq holda o‘rganilishi zarur. Mazkur tavsiyalarni amalga oshirish tijorat banklarida resurslar tarkibini yanada aniq baholash, passiv operatsiyalar hisobining sifatini oshirish, moliyalashtirish manbalaridan oqilona foydalanish va likvidlik xavflarini boshqarish imkoniyatlarini kengaytiradi. Umuman olganda, tijorat banklari passiv operatsiyalarini takomillashtirish bank resurslarini shakllantirish, hisobga olish va boshqarish jarayonlarini yagona tizim sifatida tashkil etishni talab qiladi. Passivlarning iqtisodiy mazmuni va tarkibini chuqur tahlil qilish, moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish hamda buxgalteriya hisobining aniqligini ta’minlash bank faoliyatining barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiluvchi muhim yo‘nalishlar hisoblanadi. Shu sababli banklarda passiv operatsiyalarni boshqarish va hisobga olishni takomillashtirish bo‘yicha taklif etilgan yondashuvlarni amaliyotga izchil tatbiq etish bank resurslaridan samarali foydalanish, majburiyatlarni boshqarish sifatini oshirish va moliyaviy barqarorlikni ta’minlash uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

**Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Karimova, A. M., & Niyozov, Z. D. (2025). Tijorat banklari aktiv va passivlarini boshqarish. ST E P-SEL MCHJ.
2. Niyozov, Z. D., & Maqsudov, O. Sh. (2024). Pul va banklar. ST E P-SEL MCHJ.
3. Omonov, A. A., & Qoraliyev, T. M. (2014). Banklarda buxgalteriya hisobi. Iqtisod-Moliya.
4. Abdullayeva, Sh. Z. (2017). Bank ishi. Iqtisod-Moliya.
5. Absalamov, A., & Majidov, M. (2022). O‘zbekiston banklarida aktiv-passivlarni boshqarish holati. Moliya va bank ishi, 8(1), 123–132. https://journal.bfa.uz/index.php/bfaj/article/view/208
6. Shermuxamedov, B. (2022). Depozit resurslaridan foydalanishning samaradorlik ko‘rsatkichlari. Moliya va bank ishi, 8(1), 37–41. https://journal.bfa.uz/index.php/bfaj/article/view/75
7. Raxmanov, I. (2023). Tijorat banklari resurslari shakllanishining manbalari va yo‘llari. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, 1(11). https://doi.org/10.55439/GED/vol1_iss11-12/a441
8. Eshonov, M. A., & Tolibjonova, D. (2025). Tijorat banklarining passiv operatsiyalari mohiyati. Yosh olimlar, 3(17), 76–79. https://doi.org/10.70413/yo-v03-i17-s29293